

MÁRAI SÁNDOR: SZINDBÁD HAZAMEGY

UTASI CSILLA

Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című művét Szegedy-Maszák Mihály Márai-monográfiájában „regényszerű írásmóddal álcázott önértelmezés”¹-ként, tehát nem tiszta műfajú alkotásként, hanem műfajötvözetként határozza meg. „Noha a *Szindbád hazamegy* – írja Szegedy-Maszák Mihály – természetesen olvasható úgy is, mint Krúdy műveinek értelmezése, nagyon óvatosan kell megvonni az ilyen megközelítés érvényességének határait. Nem annyira azért, mert Krúdy roppant sokat írt, Márai könyve pedig meglehetősen rövid, de sokkal inkább azért, mert a *Szindbád hazamegy* nem értekezés, hanem regény (. . .).”²

A *Szindbád hazamegy* elbeszélői nézőpontja a Krúdy Gyula művészi álláspontjával való olyan azonosságot tételez föl, amelynek nem a stílusutánezat az elsődleges célja. A pusztá stílusutánezat legfőljebb Krúdy Gyula modorában írt művet lenne képes létrehozni. A *Szindbád hazamegy* értelmezésének ennélfogva a regényben végzett, a regényben történő interpretáció a legfontosabb kérdés.

A Danto *The Transfiguration of the Commonplace* című könyvének magyarul is olvasható *Metafora, kifejezés és stílus* című fejezetében a stílus fogalmának meghatározásakor Boileau híres maximájának definíciójához nyúl vissza, amely szerint a stílus az ember. Danto abból indul ki, hogy a stílus az embernek olyan képességeiből következik, amelyek gyakorlásához nincs szüksége hozzáértésre és szakértelemre: „Egy ember stílusa, Schopenhauer gyönyörű gondolatát követve »a lélek fiziognómiája.«”³ Az ember alapvetően reprezentációk, világlátások rendszere, állítja Danto, ezzel ellentétben azonban: „magamat mint tudatot nem kívülről nézem. Mások számára tárgy vagyok, de saját magam számára nem, és amikor saját magam számára tárgy vagyok, akkor már túlhaladtam azon; amikor láthatóvá vált, akkor az többé már nem én vagyok, legalábbis nem belülről. De úgy vélem, ez az általam megtestesített (embody) reprezentációkra is igaz: a világot reprezentálok, nem a világrep-

rezenzációimat. (. . .) Bármilyen legyen is a helyzet, számomra úgy tűnik, hogy amit stílus alatt értünk, az a reprezentációnak azokat a minőségeit foglalja magában, amelyek magát az embert alkotják, és amelyek minőségek kívülről láthatók, fiziognómián. És azért nem lehetséges a stílust illetően hozzáértés vagy szakismeret – bár a modort illetően lehetséges –, mert a reprezentáció külső aspektusai rendszerint nem adták a reprezentációt megteremtő ember számára: ugyan a világot ezen keresztül látja, de ezeket nem látja. Reprezentációjának ezek a tulajdonságai mások számára láthatók, de az ő számára nem, és a hozzáértés vagy szakértelem jelenléte pontosan azt a külsővé tettélt előfeltételezi, ami inkonzisztens azzal, hogy ezek alkossák stílusát”.⁴

Balassa Péter *A kontempláció mint kaland* című esszéjében a *Szindbád hazamegy* abszolút elrejtetlenségéről tesz említést. A regény főhősének Szindbád a neve, mint Krúdy hasonmásának, de az elbeszélő közlései kezdettől fogva kétségtelenné teszik a számunkra, hogy végig nyílt Krúdy-rájátszásról van szó a műben. A mottó Krúdy Gyula emlékének ajánlja a könyvet, a mű első mondatában pedig ezt olvassuk: „Szindbád, a hajós, író és úriember – fiatalabb éveiben szeretett ez álnév mögött rejtőzködni – egy májusi reggel korán indult el Óbudáról, mert estére hatvan pengőt kellett szerezni.” Szindbád Óbudán lakik feleségével és leányával. Az irodalmi siker cserbenhagyta. A szíve rendetlenkedik, s ő nem tartja be orvos, Oroszlán egészségügyi tanácsait.

A regény keretének ideje egyetlen hiánytalan nap, amelynek beteljesedésével kiderül, hogy a műben Szindbád utolsó napjáról esett szó.

A regény elrejtetlensége Szindbád, a főhős alakját a nyílt utalással eltávolítja az egyszerű fiktív hős állapotától (a fiktív az irodalomban ugyanis nem referenciája semmilyen létezőnek⁵), Szindbád alakját Krúdy „valós figyelme” felé közelíti. Krúdy Gyula „valós figyelme” a művésznek az a „spontán képessége (. . .), melynek segítségével képessé tesz bennünket arra, hogy úgy lássuk a világot, ahogy ő látja – nem úgy, mintha a festmény egy ablak lenne, hanem úgy, mintha a világ általa lenne adva”.⁶ Olvasás közben ugyanis úgy látjuk a világot, ahogyan a szerző látja, ugyanakkor a művet a szerző fiziognómius tulajdonságaként is érzékeljük, úgy, ahogyan az elbeszélő sohasem érzékelheti önmagát. Az olvasó és az elbeszélő helyzetét lehetetlen egy időben elfoglalni, tehát stílusutánzat a szó szoros értelmében nem létezik. Ha el is képzelhető az olvasó és az elbeszélő helyzetének egybeesése, az egybeesésük csak pillanatnyi lehet, mert a következő pillanatban a reprezentáció óhatatlanul bekövetkező tudatosodása a stílussteremtés spontánságának kárára megy. A *Szindbád hazamegy* műfaji kevertségének az a magyarázata, hogy Krúdy műveinek elfoglalt elbeszélői pozíciója (hiszen Márai regényt ír) Márai „önértelmezéseként” tudatosodik a könyvben, a mű pedig azért bizonyul „regényszerű írásmódnak”, s nem regénynek, mert a stílussteremtés spontánságát megtöri az, hogy a világreprezentáció egyáltalán tudatosodik a műben.

Márai prózaművében központi helyet foglal el a személyiségetikához való viszonya. Heller Ágnes morálfilozófiai munkáiban a személyiségetika jelenségét a modern, tehát esetleges személy helyzetéből következteti. A modern szubjektum számára az etikai kérdéssel való szembesülés egzisztenciális választást jelent. A modern szubjektum az egzisztenciális választással állítja helyre hiányzó „télosztát”, amelyet a régebbi korok személyei születésükkor örökbe kaptak. Az esetleges, modern személy egzisztenciális választása Heller Ágnes szerint két, egymást kizáró módon történhet: önmagát választhatja valaki az általános kategóriája alatt (egzisztenciális értelemben tisztességes vagy jó emberként). Ebben az esetben a választásán kívül még számtalan más választása marad. Önmagát választhatja azonban valaki a különös kategóriája alatt is: „politikusknak, tábornoknak, filozófusnak, vagy egyszerűen az önteremtés zsenijének”,⁷ személyiségetikát valósítva meg. Ha önmagát valaki a különös kategóriája alatt választja, akkor ezen kívül semmilyen választása nem marad. Heller Ágnes Nietzsche-re utal, aki a személyiségetikát követő szubjektumot a „kockavetés szerencsés dobásának” nevezi. Nietzsche kijelentése azt jelenti, hogy: „A »kockavetés« a véletlenre utal, a »szerencsés dobás« az arisztokrata az esetleges létezők között. Lehetőségei egyben valószínűséget is tartalmaznak. Míg egy átlagos esetleges személy (feltéve, hogy az általános kategóriája alatt tisztességesnek választja meg önmagát) gyakorlatilag végtelen lehetőséghez jut, s így számára a lehetőség a valóság felett áll, a »szerencsés dobás« esetében ez nem így van. Számára minden más lehetőség ki van zárva, ő egyetlen valószínűséget tett sorsává, egyetlen pályát követ, egyetlen szenvedélyért él, nincs második lehetősége. Ezért válik az *amor fati* a sors emberének szabadságává.”⁸

Kulcsár Szabó Ernő *Törvény és szabály között* (Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben) című tanulmányában az európai irodalmakban a húszas-harmincas években lezajlott klasszicizálódási folyamat távlatából véli úgy, hogy a voltaképpeni ellentét nem a modern és az avantgárd művek között, hanem a húszas-harmincas években keletkezett művek és a századforduló-századelő modern-avantgárd művei között konstituálódik, hiszen számos alkotó az avantgárd pozíciójának megkerülésével érkezett azokhoz a szerzőkhöz hasonló alkotói kérdésekhez, akik avantgárd írói periódust tudhattak maguk mögött. A korszakot Kulcsár Szabó *második, második- vagy késő* modernségnek nevezi. A második modernség epikájának leglényegesebb jegye: „a transzcendentált középponti lényegek és az individualitásérték megkérdőjelezése”.⁹ E korszakban az epika „egyszerre áll a szabályteremtés és az integráló középpontok felszámolásának vonzásában”,¹⁰ miközben a hangsúly „az érvényes formák”¹¹ létrehozásán van. Az irányzatban a rációkritika és a metafizika elvesztésének összefüggése annak felismeréséhez vezet, hogy „nem a szubjektum teremti meg a nyelvet, hanem a nyelv teremti meg annak a feltételeit, hogy a szubjektum elgondolhatóvá váljék”.¹² „A

második modernség – állítja Kulcsár Szabó Ernő – azzal a szándékkal fordul a kultúr-morfológia nagy elbeszéléseihez, hogy *azokat* deformálva és újraértelmezve létesíthessen olyan elbeszélői szabályrendszert, amelyik a nem transzcendentált léthelyzet *valóságos* feltételezettségéről képes hírt adni.”¹³

A magyar prózairodalomban Kulcsár Szabó Ernő megállapítása szerint nem jászódott le a húszas-harmincas években a nyugati irodalmakat jellemző nyelvkritikai fordulat. Márai Sándor művében, mely az európai folyamatokhoz a legközelebb kerül, a nyelvkritikai fordulat és a fausti emberideál leépülése helyett a szubjektum karteziánus jellegű megerősítést nyer: „E Bildung-jellegű önalakítás elsődleges értelme a személyiség valakiből valakivé válásának időbeliségében ragadható meg: a személyiség megalkotásának lényege a dolgokra való mindig új és új ráismerés, s az így bekövetkező változásokban kiteljesedő önmegértés, azaz a személyes élet *történi létként* való megértése.”¹⁴ Kulcsár Szabó a *San Gennaro vért* értelmező tanulmányában¹⁵ leszögezi: „még a nyelv stíluskarakterét legnyilvánvalóbban hangsúlyozó *Szindbád hazamegy* sem emeli nyelvi alannya az elbeszélőt, ami szintén annak a karteziánus eredetű nyelvfelfogásnak a következménye, amely nem a nyelvet magát (az odaértett »grammatikai szubjektummal«), hanem mindig az *ontológiai* létezésű ént tekinti a gondolkodás alanyának”.¹⁶

Márai Sándor regényeinek krízishelyzetében voltaképpen nem a „valamiből valamivé válás” folyamatának történi létként való megértése zajlik. A válság szituációjában a főhősnek azzá kell válnia, ami, az osztályhelyzet és minden ideológia burka lebomlik róla. *Az Egy polgár vallomásai* válsághelyzetének imperatívusában, melyet tanulmányában Kulcsár Szabó idéz, a következők állnak: „Sokáig azt hisszük, ismerjük vágyainkat, hajlamaink természetét. Ilyen pillanatokban fűlsiketítő explózió figyelmeztet –, mert a csönd pianissimója is tud olyan lenni, mint a fortisszimo –, hogy másfelé élünk, mint ahol szeretnénk élni (. . .), valamilyen megrohanásszerű lelki állapot figyelmeztet arra, ami életünkben valóságos, ami a miénk, a mi feladatunk, csak a mi kötöttségünk, a mi végzetünk; ezek a pillanatok indikálják azt, ami az életben személyes, ami az általános emberi végzetten és nyomorúságon belül az emberi egyéniség tartalma.”¹⁷ Az idézet állításai Márai szubjektumfelfogásának személyiségetikai gyökereire mutatnak.

Johann Wolfgang Goethének, akit Heller Ágnes Napóleon és Friedrich Nietzsche mellett a személyiségetikát követők eklatáns példajaként említ, meggyőződése volt, hogy mindenki képes valamiképpen a különös kategóriája alatt választani önmagát. *Az Egy polgár vallomásainak* krízishelyzetében a polgárság életmódjában felnövő főhősnek és valódi szubjektumának inkompatibilitása idézi elő az (a regény lassú bevezetésében előkészített) explóziót. A krízishelyzet imperatívusa a személy konstituáló magját semmi másból nem levezethető entitásként határozza meg. A krízishelyzet a polgári személyiség-felfogás megrendülésének a megnyilvánulása Márai regényeiben. A krízishely-

zet imperativusa a főhős egzisztenciális választásának kikerülhetetlenségét jelzi abban a szituációban, amelyben a polgárság osztályához való tartozása nem biztosítja többé automatikusan személye „téloszát”.

Az *Ítélet Canudosban* főhőse a krízis pillanatában egész addigi életét odahagyja belső parancsnak engedelmessé, azoknak a hősöknek a sorát folytatva, akik Márai regényeiben a villanásszerű megvilágosodás perceiben eszmélnek rá, hogy nem azok, akik meggyőződésük szerint mindaddig voltak.

Az *Egy polgár vallomásainak* Goethe-élménye a személyiségetika iránti közvetett érdeklődés jele. Az énelbeszélő főhős németországi bolyongása során Weimarban a „zseni” titkát nyomozza: „a tárgyakból, melyeket használt, gyűjteményeiből, lakásaiból iparkodtam megérteni valamit, amire a mű sohasem felel egészen, amire az élet, az »egyénség« sem felel egészen – a kettő kölcsönhatásából áll össze az a mindennél nyugtalanítóbb jelenség, ami a zseni hatása a világra”.¹⁸ A „zseni” személyisége a halála után sem bomlik föl, a személyiség összetartó ereje kivonja az oszlás törvényszerű folyamatából: „Jeleket kerestem, keze nyomát kerestem, szája nyomát egy poháron, kézvo-nása változásait az élet változó szakáiban, olasz útján rajzolt, primitív és iskolás tájképeit bámultam, hétszámra el tudtam piszogni ezekben a szobákban. Weimarban, ahol ma sem hűlt még ki ennek a jelenségnek testi mivolta, valamilyen sűrített testiség maradt utána s jelenlétének anyagi hatása végtelen lassan oszlott csak el az időben.”¹⁹ Szent Ferenc alakja a *San Gennaro vére*-ben hasonló szimbiózisban él Assisi városával, mint Goethe Weimarral: Assisi épületeiből és környékéből még most is sugárzik Szent Ferenc lényének erotikus hőfoka, a város kisugárzása másrészt annak a szellemi-lelki-kulturális környezetnek a megtapasztalható jelenléte, amely Szent Ferencet képes volt létrehozni magából.

Márai Sándor regényeiben a személyiségetikát képviselő hősöknek két alapvető típusát szerepelteti: az író és a szentet. Az írás nem egészen veszélytelen állapot, nincs köze az egészséghez, démoni, szubverzív erők tevékenysége. Az *Egy polgár vallomásai* megszüntethetetlenek állítja az író neurozisztát.

Heller Ágnes számára „a tökéletesen autonóm, kiegyensúlyozott szép személyiség modellje egy releváns utópia marad. (. . .) Egy utópia azonban regulatív idea. És nincs olyan regulatív idea, ami szönyeg alá söpörhetné azokat a morális problémákat és dilemmákat, amelyek valóságos lehetőségeinkből következnek”.²⁰ Valóságos lehetőségeink számbavételéből pedig annak belátása következik Heller Ágnes szerint, hogy valószínűleg a történelem egyik legborzalmasabb századában élünk. Századunkban a személyiségetika annak a gyanúnak a kontextusába kerül, hogy „a 19. század sok radikális filozófusa, közöttük a legjellegzetesebbek, Marx és Nietzsche nem voltak teljesen ártatlanok abban, ahogyan a totalitárius hatalmak néhány olcsó propagandistája ideológiailag kihasználta őket. Szinte felkínálkoztak ennek a megközelítésnek”.²¹

Az írónak a különös kategóriája alatt kell választania önmagát, a huszadik század tapasztalatában azonban, amely lerombolta a szép személyiség utópiáját, mégsem választhatja önmagát a különös kategóriája alatt. A választás szükségessége és lehetetlensége az író elháríthatatlan neurozisének oka.

Szindbád alakjának személyiségét tulajdonít a *Szindbád hazamegy* elbeszélője: Szindbád „úrnak és írónak született egy világban, amelynek nem volt többé szüksége igazi urakra, sem igazi írókra”. Szindbád: „Nem okolhatott mást, mint a természetét, mely az irdalom végzetes kalandjába eltévedt úriembert örökké űzte két világ partjai között.” „A hajós úrnak született, s olyan reménytelenül és egész sorsával volt író, oly kevésbé tudta csak megérteni ezt a világot, s oly keserű volt már szívében, hogy néha csodálkozott, mit is keres még az emberek között?”

Szindbád magatartásának leírása a regényben a „szerette”, a „becsülte” és ellentétük, a „megvetette”, valamint az „ismerte”, a „tudta”, „azt tartotta” predikátumai köré szerveződik. Szindbád minden választását magatartásának tulajdonítja az elbeszélő, a főhős számos életmegnyilvánulása nem is más, mint magatartása manifesztációja:

„Szindbádnak nem volt semmiféle politikai véleménye – rangján és méltóságán alulvalónak érezte az ilyesmit –, de nem szerette, ha bármikor is egy kalap alá veszik a kormánypartiakkal. Mint író és úriember, az ellenzékkel tartott, nem annyira meggyőződésből, mint inkább jóízlésből, híven családja hagyományaihoz.”

„Szindbád szeretett kényesen és sokáig öltözni. Mint regényhőse, Felvéghy úr, ő is legszívesebben inast és titkárt tartott volna (. . .).”

„A ruha, melyben legszívesebben élethosszat járkált volna, szarvasbőrbetétes lovaglónadrág volt, könnyű csizma, kockás bekecs, amelyet a kasznároknak adtak el a Rákóczi úti kereskedésekben, s zergekollas kalap, melynek sötétzöld szalagja fekete már az időtől, a zsirtól és az izzadságtól. Ilyen ruhában szeretett volna élethosszan bandukolni a hajós (. . .).”

„Szindbádnak nagy véleménye volt a férfiúi hasakról.”

„A hajós már csak azokat a férfiakat becsülte, akik elég tapasztaltak és fegyelmezettek voltak, oly fölényesen idomították ennek szenvedélyeiket és indulataikat, mint Hagenbeck úr Hamburgban az oroszlanokat.”

„Szindbád nagyra becsülte az asszonyokat, akik nem állottak kosárral karjukon, perzsabundában, télvíz idején félórát utazni a külső Lipótvárosból vagy a Damjanich utcából a nagycsarnokba, hogy férjük vagy kedvesük számára személyesen válasszák ki az ételek, húsok, növények, főzelékek, baromfiak, füstölt holmik közül a falatot, mely megörvendeztetni a kedves férfi gyomoridegeit.” Szindbád „úgy szerette a magyar nyarat, mint semmi mást e világon”, „szerette Jókai regényeit olvasni nyáron, az íglőfüredi szálloda dohos, tengeri fűvel bélelt, lyukas huzatú díványán elheverve (. . .), mert azt tartotta, hogy Shakespeare,

Dickens és Turgenyev mellett Jókai az egyetlen író, akinek műveiért érdemes pénzt adni”.

„Olyan szüretre vágyott Szindbád, ahol alkonyatkor a dércsípte sárga, vörös és kék szőlőtőkék között hosszan lehet üldögelni egy diófa alatt, s amíg a lányok danáznak és tapossák a mustot, Szindbád valamilyen történelmi könyvet olvas, így várakozik a vacsorára. De legfőképpen azt szeretne volna, ha kőből faragott asztal és pad várja a diófa alatt.”

„Szindbád csak olyan helyen kedvelte a bort, ahol fecsegő emberek, vihorászó, futó kocsmái asszonynépség, szószátyár kocaivók nem zavarják a komoly férfit borivás közben. (...) Mert a bor csak eszköz volt, egy bizonyos lelkiállapot felidézéséhez mulhatatlanul szükséges adalék; Szindbád (...) mélyen megvetette azokat a vedelő kumpánokat, akik csak az italmennyiség kedvéért, mint egy öncélúan üritgetik a poharat.”

„Ilyenkor szeretne legjobban a kocsmát, délután négy és hét között. (...) Ilyenkor szeretett néhány gondosan megválasztott férfi társaságában hallgatni Szindbád.”

„Szindbád az örök dolgokat szeretete, s a kocsmá, a bor, a nirvána, az elmerülés, Buddha és a bölcsesség örök dolgok voltak.”

A megszorítások a fősorakoztatott idézetekben nem állnak össze ismeretrendszeré. Az ízlésítéletekhez hasonlóan a Szindbád magatartását jellemző megszorítások sem vezethetők vissza valamilyen előzetes ismeretre. A higadtság, a sokat tapasztaltság, a bölcsességnek, a megfontoltság, a pozitív értékhangsúly van a regényben. Az érés folyamatában a személy lemondások árán azonossá válik azzal, amit meggyőződése szerint képvisel.

Az elbeszélő többször visszatér a „hallgatag és álmodozó pillantású, s belülről mégis egy tigris életszomjával leskelődő, csaknem vérszomjas” fiatal Szindbádra, akinek harmincöt évébe telt, amíg megtanulta, hogy nem érdemes semmit az emberi érzésekre építeni. A magyarok jellemének rajzában hasonló kettősség ismétlődik, mint Szindbád jellemrajzában: a fiatal magyarok izgatott lényével az öreg magyarok higgadt, legyintő mozdulata áll szemben, amellyel „apró köves címergyűrűvel ékített, kiduzzadó, kékes erekttől és borsónyi szeplőktől jellegzetes kezüket felemelik, hogy jelt adjanak az élet rendetlenségében, s e mellékes mozdulattal, mint aki már mindent látott, elutasítanak valamilyen hetvenkedő és szemtelen divatot”.

A regény keleti rétege jelzi Szindbád magatartásának egységét. A keletiség egyaránt tulajdonsága a regénykeret egyetlen napjának, a regényben kibontakozó régi Magyarországnak és Szindbádnak.

A keleti jelleg egyenletes előfordulása a mű anyagában pontos inverze annak a jellegzetességnek Krúdy prózájában, melyet az író monográfiája, Bori Imre, Krúdy-effektusként jelöl. A Krúdy-effektus a Krúdy-művek olyan szövegrészeit jelenti, „amelyeket az olvasó rendszerint nem érzékel jelentősebb mértékben, csupán a mű összehatásában összegeződött benyomásként fog fel.

Kimutathatóan azonban ebben az összhatásban nem a regénycselekmény játsszik fő szerepet, hanem a szövegháttérnek az »anyaga«, amit általában a Krúdy-szövegek mélyrétegének is tartunk. A Krúdy-regényekben a szövegháttér részletei, amelyeket mikrorealitásoknak is nevezhetünk az írói tudatosság jeleként, az eszmei mondanivaló mágneses pólusa felé irányulnak”.²² A szövegháttér e sajátosságát Bori Imre szerint „elsősorban a művek képvilágának a vizsgálata révén lehet megközelíteni”.²³ Krúdy *A vörös postakocsi* című regénye világának „ellentmondásos jellegét a szövegháttér át- meg átszövő tavaszképzetek effektusai erősítik, (. . .), az effektusok révén érzékeljük, hogy az erotika tölti ki a regény ábrázolta világ »eresztékeit«, s ennek az erotikának a közegében élnek a hősök”.²⁴ Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* „a Krúdy-effektusok révén a »téli Magyarország regénye«,”²⁵ a *Bukfenc* pedig „regény pirosban”.²⁶

Krúdy prózájával ellentétben, amelyben a szövegháttér képi elemei sugallnak valamilyen képzetet, Márai regényében egy előlegezett képzetnek (a keletiség képzetének) keletkeznek jelentésváltozatai. A keletiségnek három jelentésárnyalata különíthető el a műben. Az első a fogalom arab-ezeregyéjszakai-török jellege, amely a mű jelenének tulajdonsága: a fürdőben Szindbádöt „az öreg, kövér döngönyözőmesterek olyan tisztelettel és örvendezéssel fogadták, mintha valamilyen konstantinápolyi nagyúr tért volna vissza janicsárjai élén, török pasákkal övezve, háremébe és kéjlakába a Boszporusz partján”. A fürdő üvegherakásos kupolája olyan volt „a színes fényrésekkel, mint a napkeleti égbolt az Ezeregyéjszaka egyik meséjében – égbolt, színes csillagokkal, melyek leragognak az emberi nyomorúságra”. „Pest, e szomorú és ügynökölő város úgy ragyogott e májusi napon, mintha ünnep lenne valahol Bagdadban.” A város az este előérzetében „oly félelmetesen megváltozik, mint egy karaván-szeráj, ahol mindenki a boldogságot keresi”.

A keleti jelleg második jelentésárnyalatát buddhistának nevezhetnénk: Szindbád „szíve mélyén hitt a keleti bölcsességben”. Reggeli útjakor a kétfogatún Szindbád „arca, mely oly nyugodt, és méltóságteljes volt e pillanatokban is, mint egy keleti istenszobor már nem is kérdező, nem is csodálkozó, örökké hallgatag arca, végül is mosolyogni kezdett”. „Abban az órában, mikor a hajós nekikészült barátaival a hallgatásnak, mint egy keleti szerzetes az elmélkedésnek, már nyugtalanabbul dobogott Szindbád és Budapest szíve.”

A fogalom harmadik jelentésárnyalata, a napkeleti jelleg összetett képzet, nemcsak az ezeregyéjszakai réteggel, hanem a buddhista réteggel is átfedéseket mutat. A napkeleti jelleg a személyiségetika szellemében fogant magatartás arisztokrata voltát jelöli. A fürdőben „az egyik kőpadon magánosan, karcúsan és izmosan, lovagló ülésben ott ült Álmosy, az ország egyik legrégebb sarja”, a keleti lovas tekintetével szemében: „Most kézmozdulattal üdvözölték egymást Szindbáddal, keleties és mellékes mozdulattal, s mindegyik ült és meg-

maradt helyén.” Az őshaza napkeleti jellegének és a honfoglaló ősök nemesi mivoltának pontos jelentésárnyalata a 19. századi historizmus terméke, ezért lehet a napkeleti jelző a 19. század második felében fölvirágozott főváros tulajdonsága is: „Mert hasztalan ragyogott Budapest, mint egy napkeleti ünnepegség, kristálycsillárokkal teleaggatott Yildiz-kioszkja, üde s ifjú, kissé hetvenkedő pompájával, Kelet és Nyugat határvonalán, a Duna partjain: a magyar szívében vidéki ember maradt (. . .)”

A fajelméletek az ősiségben, a letűnt hőskorban fedezik fel a nemzetek egyszer s mindenkorra érvényes identitásképző tényezőjét. A *Szindbád hazamegy* elbeszélője tudatában van az ősiség kulturális természetének, a regényben ezért a keleti jelleg rejtélyes, kifejezhetetlen hiány. A magyar keletinek megmaradva idegen maradt önmaga és más nemzetek számára. Szindbád: „Ismerte szívüket, és tudta, hogy szomorúság van a nemesebb szívekben. Csak Szindbád és a hozzá hasonlók tudták, hogy ez az ország szívében szomorú.” „Miből volt több vagy kevesebb a magyar lelkekben, mint idegen nációk embereinek lelkében, hol hibázták el a képletet, micsoda vegyítési hiba, örömmek és akaratnak, pusztulásvágyának és sértődöttségnek, önfeláldozásnak és egy ábrándhoz halálíg hű konokságnak miféle keveréke volt a titok, melytől a magyar ilyen reménytelenül magyar volt.” „A magyar *eidos* (eredeti jelentésében: ki-nézet) valamiképpen közölhetetlen a benne résztvevők számára is” – állapítja meg Balassa Péter idézett esszéjében.²⁷

Szindbád magatartásának legmélyebb magja a föltétlen biztonságú értékérzék: „Mindent túlfizetett, noha oly pontosan ismerte a tárgyak és a világi dolgok igazi értékét, mint egy kofa a nagy vásárcsarnokban. Félíg behunyt szemmel járt a világban, melynek jelenségeit valamilyen érthetetlen, önmaga számára is megmagyarázhatatlan értesültséggel tartotta számon (. . .). Mindent tudott Szindbád, mindennek ismerte értékét és semminek az árával nem tudott törődni, s néha ő maga is csodálkozott, honnan tudja mindezt a tárgyakról és a természet tüneményeiről, a férfiakról és a nőkről, az állatokról és a démoni szellemekről, a babonákról és az élet köznapi vajákosságainak titkairól (. . .). Iskolában nem tanulta mindezt.”

Az író az értékérzék jelöli meg, az érzék másik oldala azonban az, hogy a segítségével elkerüli azokat a botlásokat, amelyeket kortársai és honfitársai, a magyarok elkövetnek: „a valóságban a legtöbb emberi baleset igazi oka az volt, hogy gyávák voltak érzéseikhez, és túlbecsülték azokat”. „De Szindbád tudta azt is, hogy éppen ő, az író és hajós, nem engedhette meg magának az érzés és a szenvedély dolgaiban az okosság, a hűvös és mérlegelő értelem fényűzését.” Az írónak nem az a dolga, hogy az okos, mérlegelő értelem segítségével távol tartsa magától az érzéseit, hanem az, hogy odaégesse magát az érzeseihez, és mégis olyan messziről figyelje őket, mintha nem volna köze hozzájuk:

„Volt itt egyfajta titok. (. . .)

Oda kellett perzselni magát az élet lángjához, s ugyanakkor meg kellett menteni lelkében azt a szemléletet, melynek szirtfokáról oly hidegen, beavattottan és indulat nélkül nézte az emberek tébolyodott párharcát, verekedésüket a nőkért, a pénzért, a becsvágyért, a hiúságért, mulandó és romlandó javak birtokáért, az aranyfüstért, címért és rangért, mellyel teleaggatták életüket és szalonkabátjukat, ahogy a kivándorló nézheti a búcsú pillanatában, utolsó pillantásával az elhagyott haza fátyolos, ismerős tájait. Szindbádnak az volt a dolga, hogy mindent megéljen, amit a Kárpátok bércei között akartak, cselekedtek és álmodtak az emberek, s ugyanakkor távol maradjon mindentől, amire az emberek feltették lelkük üdvösségét; úgy nézze azt, amit szeretett, mint a műértő a tájlaton.”

Az elbeszélés Szindbádot egyszerre ruházza föl az életben való benneállás és a kívülállás attribútumával. Kortársai azonosak a sorsuk képzetével, mert sorsukat a botlások következményeinek viselése jelenti. Szinbád esetében azonban nem létezik olyan sorskonstelláció, amellyel maradéktalanul azonosítani lehetne. Szinbád élete „esendő volt és boldogtalan”, de a személyiség-etika szellemében élő ember függetlenül szenvedésétől, mellőzöttségétől, sikertelenségétől vagy magányától, mindig igenli az életét. A személyiségetiket követő személy nem „azért igenli saját életét (s ekképpen az életet általában) – állítja Heller Ágnes – mert szerencsés az életben, hanem azért, mert ez az ő élete, az ő sorsa, mert azzá vált, ami ő (mindig is volt)”.²⁸

Szinbád mindent különös kettősségben érzel a regényben. A jelenben nem éri egyetlen impresszió sem, a jelen eseményeinek a múlt a mértéke. A múlt nyomait keresi a jelenben, az új a régihez mérve bizonyul hanyatlásnak, a régi pedig az új silányságán értékelődik föl. A régi világban minden a helyén volt. A kétfogatóról, a régi világ itt maradt nyomáról írja az elbeszélő: „Az tán volt itt egyfajta kényelmesség az ülésekben, melyekből kilógott a lószőr, a kisülés támlájában, melyre Szinbád felrakta a lábát, igen, még a lótarakók és a lovak szagában is volt valami meghitt, bizalmas és ismerős, melyet Szinbád mind mohóbban és egyre szomorúbban keresett az életben, s mind ritkábban talált meg az élet valamely divatjamúlt tüneményében.” Szinbádnak a „helyén kell maradnia”: „Jélet kell hagynom – gondolta ilyen pillanatokban, csukott szemekkel –, hogy volt egy másik Magyarország.” Szinbád, bár a régi világlátásnak személyes érvénye van a számára, pontosan érzékeli a szemantikai mező kimozdulását maga körül. A másik Magyarország jellegének megteremtése és megőrzése ilyenformán a kimozdulás észlelésének, az értékvesztés hiányának távlatából történik.

Szinbádban egy hang szólal meg az írás helyzetében: „Mély volt ez a hang, mint a hegedű hangja, s szomorú volt, mint a magános nők nézése, s komoly

volt, mint a férfiak kérdése, mikor számon kérik az életen mindazt, amivel adós maradt, s néha komor volt, mint a végzet vijjogása (. . .)” „Ezt a hangot hallotta minden őse, de nem tudták szavakkal kifejezni, s ezért borba, kalandba és zenébe ölték e hang kérdéseit. Szindbád volt az első s a hosszú családfa törzsén az utolsó hajtás, aki nem tudott megnyugodni e hang hallatára (. . .)” „Ezt a hangot, visszatérő szólamokkal, egész életében hallotta Szindbád. Ezért írt; s csak olyankor írt, mikor hallotta ezt a hangot.” „Nem volt ez zenei hang, de nem hasonlított a világ értelmes és önkényes zörejeire sem. Szavak, sikolyok, sóhajtások adták össze e hang belső értelmét, s Szindbád néha csukott szemekkel, aggályos arccal figyelt e hangra, hogy megfejtse értelmét. Írt, mert egész életében hallotta ezt a hangot, mely figyelmeztette, hogy dolga van a földön, mintegy kottába kell írni és hangszerelni kell a magyar élet zenéjét, melyet csak ő értett és csak ő érzett át igazán.”

A hang, mely Szindbádot írásra hívja föl, az írásának oka, nem terméke, nem Krúdy-Szindbád írásainak hangvételét jelenti.

Írás közben, a hang megszólalásakor Szindbád „csukott szemei mögött derengeni kezdett a látomás, s képeket látott, mint az alvajárók. E képeket sietős kézzel (. . .), gyorsan fölvázolta a papírra. (. . .) Mít látott ilyen pillanatokban Szindbád? A valóságot látta, a másik Magyarországot, mely a térkép mögött élt s a látomást, mely a valóságból sugárzott”.

Az írás állapotát kísérő képeket a hiány, a dezillúzió hívja életre. A Szindbád írásának állapotát leíró mondatok általában az „Írt, mert . . .” fordulattal kezdődnek. Szindbád: „Írt, mert e hang megszólalt, s mindenfélét sutogott Szindbád fülébe, olyan igazságokat, melyek hallatára a halálos ágyon is felnyögnek az emberek, az igazat súgta a hang, melyet talán még a nők sem mernek a kedves férfinak a gyűlölet és a bosszú, a leszámolás és a számonkérés órájában megmondani.” Régi Magyarország a legkegyetlenebb igazság, a legmélyebb dezillúzió alapján testesül meg: „Szindbád hallotta a hangot, s egyszerre hallani vélte az idő és a lelkek süllyesztőjében eltűnt Magyarország minden hangját. A Duna áramlását hallotta, a víz fanyar-üde jó szagát érezte, a pintyek és feketerigók csivogását a dunai szigetek sárga füzei között, vonatfűtty rikkanását, amint elhalad a gőzös éjszaka az Alföld afrikai síkságában és némaságában, a tátrai fenyők suhogását (. . .), azt a zajt, mikor a kocsisok az ostor hegyével hegyeset csettintenek és kocogni engedik a pesti, nyári éjszakában a gumirádlit, eperbólotól könnyedén mámoros, fiatal, szőke nők boldog sikoltását, mely hosszan visszhangzik a nyári illatoktól füledt Alagútban, éjszaka, mikor a kocsi áthajt, a »Régi Nyár«-ból érkeve, a Lánchíd felé, s a női sikoly hosszan száll és visszhangzik még az Alagút boltíve alatt, mintha erre haladt volna át minden, ami az élete illanó értelme volt, a boldogság, az ifjúság és a csodálatos várakozás.”

A fönti idézetben a régi világ hangjai elválaszthatatlanul összefonódnak az egykori világ vizuális benyomásaival. A régi világ hangjai nem különböznek létmódjukban az írás állapotát megjelenítő tabló többi látványelemétől. A hangok azért lehetnek látványok, mert mint a többi kép, az emlékezés idejében már nincsenek, nem léteznek, elmúltak. A visszafordíthatatlan idő alapvetően a keresztény időszemlélet jellemzője. Mircea Eliade megállapítja, hogy: „A keresztények lemondanak a visszafordítható, ciklikus időről, és a visszafordíthatatlan időt vezetik be, mert az ő istenük az Időben jelent meg, s testet öltése ezért nem ismételtető. Krisztus egyszer élt, egyszer feszített meg és egyszer támadt föl. (. . .) Vallástörténeti szempontból a judeo-kereszténység bizonyos értelemben végállomás: *egy történelmi esemény alakul át hierofániává.* (. . .) De a valóságban ez a történelmi esemény, Jézus létezése totális teofánia: Krisztus egy vakmerő gesztussal *magát a történelmet váltja meg*, oly módon, hogy felruházta a létezés maximumával.”²⁹ A judeo-kereszténység azonban, írja Eliade: „bár az Időt és a Történelmet értéknek tekinti, nem historicizmusba torkollik, hanem a Történelem teológiájába. Az esemény nem a maga jogán válik értékke, hanem annak a kinyilatkoztatásnak köszönhetően, amit magában hordoz; ez a kinyilatkoztatás megelőzi és transzcendenssé teszi az eseményt”.³⁰ A Szindbád írását kísérő képek időszemléletét éppen az különbözteti meg minden hasonlósága ellenére a keresztény időszemlélettől, hogy benne a látványok a „maguk jogán válnak értékke”, nem egy előzetes kinyilatkoztatás révén.

A képek keletkezésével szemben a magyar évszakok leírása teljes évciklust zár be. Régi Magyarország jellege a ciklus végével újjászületik, és a ciklikus időszemléletnek megfelelően az újjászületések végtelen sorozata biztosítja azonos, változatlan, autentikus főnállását. A mítoszokkal ellentétben azonban a másik Magyarország „története” csak az irodalomban igazolódik, s nem a világ főnállását biztosítja.

Régi Magyarország szellemi természetű. A Csikágó kávéházban a megidézett régi írók gondolja: „a napi cigarettaadagon és a vacsorapénzen túl mégis a magyar műveltség volt, a vers és a próza, az álom és a révület, az a szent, kancsi önkívület, mely álomból, élményből, sorsból, betegségből és lázas szándékokból, műveltségből és ötletből épített egy álomvárat, az örök és múlhatatlan Szent Magyarországot”. Szindbád az írás állapotának éber álmodásában olyan képeket lát, amelyeket megélt, olyan látványokat idéz föl, amelyek egy kultúra lehetőségeiből megvalósultak. Régi Magyarország rendje nem független azoknak az írónak a mulandóságától, akik erőfeszítésükkel, érzékenységgükkel, szellemi törekvésükkel, eszmélkedésükkel létrehozták az árnyalatát.

A magyar eidos eredetileg világnézet, a megfigyelés külső szempontjában változik át stílussá. Ebben a tényben körvonalazódik Szindbád morális döntésének igazi jelentősége.

Dávidházi Péter az Arany János kritikai örökségét számba vevő, *Hunyt mesterünk* című könyvében „a szabadságharc leverése utáni szellemi élet leg-féltettebb magatartáseszményét”³¹ az utóvédharc étoszának nevezi: „Az utóvédharc étosza egyesíti a korszak több mentalitástörténeti jellegzetességét: a passzív rezisztencia erkölcsiségét, a sztoikus érület feltámadását, a pusztasiker értékmérővé tételének megtagadását és (ahogy akkoriban hívták:) a »bevégzett tények« bálványozásának megvetését, az anakronisztikussá váló kulturális formák értékeinek hűséges felmutatását, egyáltalán a vesztett vagy vesztésre álló (jobb sorsra érdemes) ügyek önzetlen felkarolását.”³²

Szindbád egyetlen világnézetet sem vall a magáénak, ennél fogva egyetlen világnézetet sem képvisel. Ez nem a döntése következménye, hiszen ha az ember azzal azonos, amit reprezentál, ebben az esetben annak kérdésében, hogy valakinek van-e, vagy nincs világnézete, nem lehet dönten. Szindbád azért nem reprezentációja egyetlen világnézetnek sem, mert az ő világnézete, a teljes dezillúzió nem képes többé „látni” a világot. A dezillúzió nem látja, hanem értékeli a világot. A dezillúzió világnézetével Szindbád a magyarok kultúrateremtő érzékét reprezentálja. A kultúrateremtő érzéket reprezentálni, ez a kultúra vége, mert azt jelenti, hogy a kultúra minden lehetősége beteljesedett valamiképpen.

Szindbádnak az utóvédharc étosza világnézetével való lényegi azonosságát és az azonosulása lehetetlenségét a következő idézet jelzi: „elment a világ idegen területeire, elment az irodalomba, körülbelül úgy, ahogy báró Mednyánszky Cézár vándorolt ki Ausztráliába, mikor Világos után elveszett a haza. Szindbád számára az irodalom volt a külföld, a betű volt Ausztrália, a vad kaland, kengurukkal és bumerángos bennszülöttekkel, ahová kivándorolt, mert az ő szabadságharcának is volt Világosa, s az ő számára is elveszett időlegesen a haza”.

A hallgatás Szindbádnak a valamivel való azonosságát, személye teljes azonosulását jelöli a regényben. Szindbád azonosságát a személyességet feloldó elv szavatolja: „De Szindbád nem felelt. Szemeit félig lecsukva, amint szokta, mikor visszavonult az emberek közül a nirvána világába. Szindbád számára most kezdődött valami, ami az élet értelme volt.

Most kezdődött a hallgatás.”

Szindbád magatartása az utóvédharc étoszának világnézetével való lényegi azonosságát és a vele való azonosulás lehetetlenségét egyetlen feszült egyensúlyi állapotban mutatja föl. A Szindbád magatartásában ábrázolt ellentmondásos egység, az azonosság és az azonosulás képtelenségét áthidaló feszültség egysege vonzhatta Márait Krúdy alakjához és művéhez.

JEGYZETEK

- ¹ Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. Akadémiai, Budapest, 1991, 74. l.
- ² Szegedy-Maszák Mihály: i. m., 75. l.
- ³ A. Danto: Metafora, kifejezés, stílus. In: *Szöveg és interpretáció*. Szerk. Bacsó Béla, 6. n., 163. l.
- ⁴ A. Danto: i. m., 164–165. l.
- ⁵ Wolfgang Iser A fikcionális aktusai című tanulmányában (In: *Az irodalom elméletei IV.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997) a fikciósznál kifejezésével jelöli az író és az olvasó közötti „szerződést” az irodalmi művekben, amelynek révén az olvasó az irodalmi művet megkülönbözteti azoktól a fikcióktól, amelyek „az intézmények, társadalmak és világképek megalapozásában” játszanak szerepet. „Státusának elleplezésében a magyarázó szándékú fikció a realitás látszatát veszi magára, melyre ebben az esetben feltétlenül szüksége is van, mert csak így funkcionálhat a realitás felépítésének transzcendentális feltételeként.
Ha ellenben egy fikcionális szöveg a szerződésszignálokra keresztül ilyenként ismerteti fel magát, akkor megváltozik az általa felvázolt tényállásokhoz fűződő beállítódásunk.”, 68–69. l.
- ⁶ A. Danto: i. m., 165. l.
- ⁷ Heller Ágnes: *Nietzsche és Parsifal*. Századvég, Budapest, 1994, 10. l.
- ⁸ Heller Ágnes: i. m., 11. l.
- ⁹ Kulcsár Szabó Ernő: Törvény és szabály között (Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben). In: *Beszéd és horizont* (Formációk az irodalmi modernségben). Argumentum, Budapest, 71. l.
- ¹⁰ Kulcsár Szabó Ernő: i. m., 73. l.
- ¹¹ Kulcsár Szabó Ernő: i. m., 76. l.
- ¹² Kulcsár Szabó Ernő: i. m., 82. l.
- ¹³ Kulcsár Szabó Ernő: i. m., 84. l.
- ¹⁴ Kulcsár Szabó Ernő: Az egyéniség foglalatja. In: *Beszéd és horizont* (Formációk az irodalmi modernségben). Argumentum, Budapest, 1996, 207. l.
- ¹⁵ Kulcsár Szabó Ernő: Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtalban (Márai Sándor: San Gennaro vére). In: *Beszéd és horizont* (Formációk az irodalmi modernségben). Argumentum, Budapest, 1996
- ¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő: *Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtalban*, 220. l.
- ¹⁷ Idézi Kulcsár Szabó Ernő, *Az egyéniség foglalatja*, 207. l.
- ¹⁸ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Akadémiai, Budapest, 1990, 221. l.
- ¹⁹ Márai Sándor: i. m., 221. l.
- ²⁰ Heller Ágnes: i. m., 16. l.
- ²¹ Heller Ágnes: i. m., 16. l.

- ²² Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Forum, Újvidék, 1978, 106. l.
- ²³ Bori Imre: i. m., 106. l.
- ²⁴ Bori Imre: i. m., 109. l.
- ²⁵ Bori Imre: i. m., 111. l.
- ²⁶ Bori Imre: i. m., 113. l.
- ²⁷ Balassa Péter: A kontempláció mint kaland. *Új Írás*, 1990. május, 98. l.
- ²⁸ Heller Ágnes: i. m., 19. l.
- ²⁹ Mircea Eliade: *Képek és jelképek*. Európa, Budapest, 1997, 218–219. l.
- ³⁰ Mircea Eliade: i. m., 219. l.
- ³¹ Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk* (Arany János kritikusi öröksége). Argumentum, Budapest, 1994, 145. l.
- ³² Dávidházi Péter: i. m., 146. l.

IRODALOM

Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*. Akadémiai–Helikon, Budapest, 1992

1. Balassa Péter: A kontempláció mint kaland. *Új Írás*, 1990. május
2. Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Forum, Újvidék, 1978
3. Danto, A.: Metafora, kifejezés, stílus. In: *Szöveg és interpretáció*. Szerk. Bacsó Béla, Cserépfalvi, é. n.
4. Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Európa, Budapest, 1997
5. Heller Ágnes: *Nietzsche és Parsifal*. Századvég, Budapest, 1994
6. Iser, Wolfgang: A fikcionálás aktusai. In: *Az irodalom elméletei IV.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997
7. Kulcsár Szabó Ernő: Törvény és szabály között (Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben). In: *Beszéd és horizont* (Formációk az irodalmi modernségben). Argumentum, Budapest, 1996
8. Kulcsár Szabó Ernő: Az egyéniség foglalatja (Márai személyiségfelfogásának szerkezetéhez). In: *Beszéd és horizont*. Argumentum, Budapest, 1996
9. Kulcsár Szabó Ernő: Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtalban (Márai Sándor: San Gennaro vére). In: *Beszéd és horizont*. Argumentum, Budapest, 1996
10. Szegegy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. Akadémiai, Budapest, 1991